

Тема 2. Державна мова – мова професійного спілкування

*Статус державності потрібен нашій мові,
щоб після згубних браконьєрських літ
повернути їй природну роль і силу, і престиж,
повністю забезпечити їй право на життя
у всіх сферах, на всіх рівнях*

О. Гончар

1. Про походження української мови.
2. Місце української мови серед інших слов'янських мов світу.
3. Статус української мови та історія її державності.

Список використаної літератури

1. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. К., 1956. 204 с.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культури мови). – К.: Довіра, 1999. 431 с.
3. Записки з ономастики. Вип. 9. Збірник наукових праць. Одеса, 2005. С. 11- 13.
4. Карпенко Ю.О. Про періодизацію історії української мови // Мовознавство. 1993. № 5. С. 191.
5. Маланюк Є. Мапоросійство // Українознавство: Хрестоматія – посібник: У 2 кн. Кн. 2. К.: Либідь, 1997. 463 с.
6. Михальчук А.Г. Что такое малорусская (южнорусская) речь?// Киевская старина. 1899. Т. IX. С. 125-195.
7. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов // Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». К.: Вид. дім «Академія», 2001, С. 109-116.
8. Складенко В. Г. Походження назви України // Мовознавство. – 2006. - № 5. – С. 15-33.
9. Складенко В. Г. Походження назви України // Мовознавство. 2006. № 5. С. 15-33.
10. Сніжко В. Свою Україну люблю // Наука самопізнання народу. К.: Веселка, 2002. С. 100.
11. Українська мова за професійним спрямуванням : курс лекцій / Л.К. Лисак. Краматорськ: ДДМА, 2008. 210 с.
12. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови. К., 1924. С. 7.
13. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не виборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. Дві статті про постання української мови. – К.: Видавничий дім «КМ Асасієшія», 1994.

1. Про походження української мови

Тяжко гортаються незабутні сторінки історії української мови, на яких і Люблінська унія, і Андрусівська угода, і укази Петра I та Катерини II, і Валуєвський циркуляр, і Емський указ. Страшні тортури довелося пережити українській мові, яку у світі знають і шанують, захоплюються її мелодійністю, фонетичною розкішшю, лексичним і фразеологічним багатством, величезними словотворчими можливостями, синтаксичною гнучкістю.

Проблема походження української мови віддавна хвилювала мовознавців, літературознавців, письменників, філософів, істориків, археологів. Про походження нашої мови, час і місце виникнення існує значна кількість гіпотез. Співіснування різних версій щодо походження української мови пояснюється насамперед тим, які (мовні, економічні, археологічні історичні тощо) наукові факти зіставляються. **В Україні та за її межами набули широкої популярності наукові праці про виникнення і становлення української мови таких дослідників: М. Максимовича, О. Потебні, П. Житецького, К. Михальчука,**

М. Драгоманова, М. Красуського, А. Кримського, Ф. Буслєва, Є. Тимченка, М. Грушевського, М. Жовтобрюха, В. Русанівського, Г. Півторака, І. Юцука, Ю. Шевельова та ін.

Вперше по-науковому осмислив питання походження української мови та її взаємозв'язки з іншими мовами **М. Максимович**. Його наукові дослідження допомогли спростувати погляди російського історика М. Погодіна, на думку якого в час становлення руської державності й до татаро-монгольської навали на землях Київщини жили тільки великороси (росіяни), а малоросів (українців) там не було. Малороси (за його теорією) заселили спустошену Київщину XV ст. Вони прийшли десь із Галичини і Волині чи з-за Карпат, після виходу росіян на північ під тиском монголо-татар. Полемізуючи з М. Погодіним, М. Максимович у працях «Филологические письма к М. Погодину» (1856), «Ответные письма к М. Погодину», «О старобытности малороссийского наречия» (1863) довів, що український народ давно живе на цих землях, а українська мова сформувалася у X-XI ст.

Усі існуючі версії щодо походження української мови можна поділити на дві групи: традиційні і нетрадиційні. За традиційною версією до XIV ст. був єдиний народ (православні слов'яни), який мав спільне культурне надбання – культуру і мову. **Основним положенням нетрадиційних версій походження української мови, як і інших слов'янських мов, є те, що українська мова бере свій початок із спільнослов'янської мови (VII ст.) або ж її витоки слід шукати в XI ст.** В українській мовознавчій та історичній науці час виокремлення української мови від мови-основи визначається по-різному. На думку О. Потебні, виокремлення етнографічної одиниці – не народження дитини і не падіння яблука, яке можна сказати, що воно сталося точно о такій годині, хвилині. Можна лише, маючи наукові докази, встановити сторіччя, пізніше за яке не могло б відбутися виокремлення української мови.

Наведемо деякі приклади концептуальних положень щодо виникнення української мови:

1) V – VI ст. постала на базі праслов'янської мови (М. Грушевський, С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко, К. Німчинов); М. Грушевський використавши мовознавчі, археологічні й історичні дані, висунув гіпотезу про те, що українці є тотожними із народом Дніпрово-Бузької держави (II-VII ст.), яка в іноземному світі одержала назву Антська;

2) V – поч. VI ст. – розпад спільнослов'янської мови, до XII ст. – формування фонетичної природи української мови, а початки – VII-VIII ст., коли стався розрив між слов'янськими племенами (С. Бевзенко);

3) IX-X ст. (епоха Київської Русі) – початки становлення української мови (О. Потебня, К. Михальчук);

4) IX-XI ст. – становлення українського етносу і мови за І. Огієнком;

5) в XI ст. уже існувала і пройшла такий шлях: праслов'янська – спільносхіднослов'янська мовна єдність – українська мова (А. Кримський, С. Кульбакін, П. Бузук);

6) «...окремі фонетичні, частково морфологічні й лексичні особливості української мови достатньо виразно виявляються вже в давньоруських пам'ятках XII ст., звичайно, в живих давньоруських говірках могли, за всіма вірогідними припущеннями, існувати й раніше» (Л. Булаховський);

7) XIII ст. і далі – етап формування трьох східнослов'янських мов як окремих мовних утворень (за концепцією О. Шахматова). Прибічниками концепції О. Шахматова вважають українського мовознавця М. Жовтобрюха, російського лінгвіста Ф. Філіна. Донедавна гіпотеза О. Шахматова вважалась традиційною, яка нібито раз і назавжди вирішила питання походження української мови за допомогою теорії спільної колиски – Київської Русі і давньоруської мови, з якої вели свій початок російська, українська і білоруська мови. Дієвою виявилася традиційна схема щодо походження української мови (індоєвропейська – праслов'янська – східнослов'янська (або давньоруська) – українська). Публіцистична метафора про походження трьох східнослов'янських народностей і їхніх мов із спільної колиски – Київської Русі – перетворилася на штамп, своєрідний міф, що не вимагав наукових доказів. Магічно діяв і сам термін «давньоруська мова», за яким стояла нібито далека, якась інша, а не наша мова в ті давні княжі часи.

Формула «спільна колиска трьох східнослов'янських мов» спричинила викривлення наукової історії української мови, походження українського народу, його самобутньої культури. Міф про «колиску» стримував вивчення української мови у її порівнянні із південно-, західнослов'янськими та іншими мовами, що належать до індоєвропейської мовної сім'ї. Не сприяла цьому й нав'язана в XIX ст. схоластична суперечка про українську мову («малорусское наречие» чи «малорусский язык»), що відбивала офіційну російсько-імперську ідеологію, найточніше виражену у твердженні: «... никакого малорусского языка не было, нет и быть не может». Академік О. Шахматов зауважував: «Етнографічно малоруси визначаються передовсім мовою: геть на всьому просторі, який займає малоруське плем'я, чути мову, що в істотних своїх рисах становить одну цілість, розгалужену на більш чи менш подібні одне до одного наріччя, говірки». Спрощена схема виникнення східнослов'янських мов (за такий рубіж було прийнято XIV ст.) фактично залишала без пояснення зв'язок української мови з пам'ятками XI–XIII ст., з процесами спільнослов'янських звукових, структурно-граматичних змін, тобто обмежувала час творення мови лише пізнішими писемними пам'ятками.

Досліджуючи формування протоукраїнської етномовної території на землях сучасної України, **Г. Півторак** співвідносить ці процеси з такими історико-археологічними явищами, як трипільська, скіфська, зарубинецька і черняхівська культури, розглядає, хто такі були готи, гуни, склавини, анти і яке вони мали відношення до східних слов'ян у третій чверті I тис. н.е. Учений дотримується теорії, що спільної давньоруської мови як живої мови східних слов'ян не існувало, що українська мова, як і інші слов'янські, витворилася із праслов'янської мови. Вона зазнавала впродовж історії впливу різних мов, але її слов'янська, ширше – індоєвропейська основа незаперечна. Про українську гіпотезу пише **Ю. Карпенко**, *пропонує періодизацію історії української мови (з відзначенням таких основних фонологічних явищ):*

1) кінець II тис. до н.е. – II ст. до н.е. (праслов'янська мова): закон зростаючої звучності, поява носових, складотворних р, л, перехідні палаталізації задньоязикових;

2) II ст. до н.е. – IV ст. н.е. (спільна мова південних і східних слов'ян): перехід kw, gw у sw, zw; спрощення tl, dl; перехід tj, dj у (t's'), (d'z');

3) IV – X ст. (спільносхіднослов'янська мова: IV – VII ст. антська мова; VIII – X ст. давньоруська мова): повноголосся, перехід початкового je в o, деназалізація носових голосних;

4) XI – XIV ст. (давньоукраїнська мова): занепад редукованих та його наслідки: перехід e в o після шиплячих; злиття фонем и та ы (як наслідок зміни вокалічного типу фонологічної системи);

5) XV – XVIII ст. (староукраїнська мова): завершення переходу в більшості говірок o та e в і у нових закритих складах; завершення формування системи опозицій глухих і дзвінких та твердих і м'яких приголосних фонем як головних прикмет фонологічної системи;

6) XIX – XX ст. (нова українська мова): зміни орфоепічного рівня; взаємодія орфоепії та орфографії.

Питання періодизації історії української мови зачіпає глибокі коріння етногенезу українців, слов'ян, індоєвропейців. Через політичні, ідеологічні причини ці питання виявилися найменш опрацьованими в українському мовознавстві. До того ж, займатися ними мали б фахівці, обізнані з різними відомими у світі науковими теоріями.

Антропологія як наука довела, що українці, росіяни і поляки є окремими народами, кожен з яких має свою самостійну мову. А найстаріша назва українського народу і його держави – Русь. Ця назва прийшла із шведським плем'ям (варяги), яке захопило в IX ст. владу над східними слов'янами. Варягами були Рюрик, Олег, Ігор та ін.

За іншою версією слово «Русь» слов'янського походження, оскільки греки звали русами, полянами. Напевно, слово Русь позначало спочатку назву самих полян, а пізніше – всієї наддніпрянської держави (Київська земля).

Щодо витоків слова Україна, то воно з'явилося пізніше – десь у XII ст. Існують різні версії його тлумачення:

- 1) край, тобто «погранична територія»;
- 2) край, країна – «рідна земля, населена своїм народом»;
- 3) украяти – відділити, відрізати;

4) пізніше україною називали князівства.

Ще донедавна в науковій літературі, а звідси – і в масовій свідомості, утверджувався стереотип: назва Україна походить від російського окраина. Таке трактування прищеплювало комплекс меншовартісності: центр – десть, а Україна – це окраина. В сучасних публіцистичних виданнях таку етимологію ще й досі використовують як аргумент територіальної і державної неподільності «єдиного слов'янського народу». Тим часом історичні пам'ятки й етимологічні розвідки дослідників свідчать про інше, але радянська наука не популяризувала інших поглядів.

Одна з останніх розвідок, присвячених походженню назви Україна – дослідження академіка НАН України **В. Г. Скляренка**. Автор статті зауважує, що більшість дослідників виводить згадану назву від слова край у значенні «кінець». Етимологічний словник констатує, що назва Україна походить від прийменникової конструкції у края.

Первинне значення цієї конструкції погранична (порубіжна) територія, погранична (межова) земля. Такої думки дотримувались **О. Потебня, М. Фасмер, М. Грушевський, Б. Барвінський, Я. Рудницький, О. Стрижак**. До нібито прозорої етимології у края схиляється **О. Ткаченко, який цитує слова Шевченка**: «Розбрелись конфедерати по Польщі, Волині, по Литві, по Молдаванах і по Україні», – де Україна є тільки часткою сучасної української території.

Це степова частина сучасної України, розташована у края, «біля краю», на межі з землями тоді ще належними до Туреччини з її васалом, Кримським ханством». Ще давніше, в кінці XVIII ст., польський історик **С. Грондський** писав, що земля, де жили козаки, була на краю Польщі, а тому й називалася Україною. До цих думок приєднався і **О. Трубачов**, наводячи додатковий аргумент: етимологічно етнічна назва східних слов'ян анти пов'язана з давньоіндійським апіа – кінець, край. Оскільки анти справді займали південно-східний край території слов'янства, то цей край згодом було названо Україною. Наведені етимології й сформулювали поширену думку про зв'язок назви Україна з російським словом окраина.

Проте існує й інший погляд на походження назви Україна: **В. Січинський, В. Русанівський** виводять цю назву від слова край, що первинно означало рідний край, країна, земля. **С. Шелухін** вважає, що назва Україна утворена від дієслова укрятити, тобто відрізати. Академік **В. Скляренко** запропонував своє бачення названої етимології. Загалом підтримуючи погляд на етимологічний зв'язок назви Україна зі словами край у значенні «країна», «земля», дослідник розглядає первинне значення цього слова у праслов'янській мові й реконструює іменник укрый, що означав «відділена частина території племені, окрема земля». До іменника укрый приєднався суфікс -іна, який маємо у словах долина, низина тощо.

Одна з найдавніших фіксацій назви Україна – в Іпатіївському літописі від 1187 р. Аналізуючи вживання цього слова в згаданому літописі, а також в інших (давніших і пізніших) писемних пам'ятках, В. Скляренко наголошує, що в усіх текстах слово україна означало «окреме князівство (окрема волость)». У пам'ятках засвідчено також назву вкраїниця поряд із вкраїна. Якщо назва вкраїна означала «територія окремого князівства», то вкраїниця – це «захоплена ворогом частина території князівства». У Новгородському літописі від 1481 р. згадується україна за Окою. Дослідник зауважує, що і в цьому, і в інших літописах вживання слова україна в значенні «володіння, вотчина» на територіях сучасних України, Росії та Білорусі нічим суттєвим не відрізнялося. Коли пишуть про українських людей, українських козаків, українські міста, то йдеться не про окраїнних людей, окраїнні міста, а про людей, міста конкретної України (землі, князівства, волості, вотчини). **В. Скляренко** підтримує висновок **С. Шелухіна**: слово україна мало значення «окрема територія». При цьому дослідник здійснює аналіз 28 випадків уживання слова україна в тексті Пересопницького Євангелія (в грецькому оригіналі і в перекладі І. Огієнка). У жодному із зафіксованих випадків слово україна не вживається в значенні «окраїна, пограниччя», а називає поняття «окрема земля».

У другій половині XIV ст. більшість князівств Київської Русі, населених українським етносом, підпала під владу Литви й Польщі, вони дістали назви литовська україна, подільська україна, брацлавська, київська Україна. Йдеться, звичайно, про воєводства, волості. У XVI ст. відомі козацькі України, як про це співається в народній пісні: «Ой по горах, по долинах, По козацьких Українах Сив голубенько літає, Собі пароньки шукає».

Під час національно-визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі (1648-1654 рр.) Україною називалися наддніпрянські, а згодом східноукраїнські землі. Західноукраїнські землі зберігали назву Русь.

Починаючи з XVI ст., з часів Богдана Хмельницького, назва Україна в значенні «козацька вільна земля» поступово набувала конкретного географічного значення. Численні карти та атласи XVII – XVIII ст. фіксують географічну назву Україна, або Земля козаків. Це лише фрагменти з історії дослідження витоків української мови. На сьогодні можна сказати з впевненістю, що ця дискусія не закінчена, вона набуває нових наукових обертів. Ще потрібен час і терпіння для того, щоб порівняльно-історичне мовознавство, археологія, текстологія сказали своє вагоме слово.

2. Місце української мови серед інших слов'янських мов світу

На земній кулі існує понад шість тисяч мов. Усі вони постійно контактують між собою, збагачуючи й розширюючи свої функції й можливості. Для розвитку людської думки не існує національних, расових чи континентальних кордонів, тому класифікація мов за принципом «розвиненості чи нерозвиненості» – свідок політичної кон'юнктури чи культурного примітивізму. Будь-яка мова як засіб формування й вираження думки може конденсувати всі досягнення людської цивілізації. Звичайно, що мови відрізняються структурою, фонетикою, словниковим складом тощо, але їм усім притаманні загальні закономірності розвитку, які зосереджуються в соціальних функціях.

За кількістю мовців найпоширенішими мовами вважають китайську (1200000000 мовців), іспанську (332000000), англійську (330000000), бенгальську, гінді, арабську, російську, португальську, японську, німецьку мови; українська за цією ознакою перебуває на 21 місці: нею користується від 42 до 50 мільйонів людей у світі (в Україні, у східній і західній діаспори).

За походженням різні мови об'єднують у певні сім'ї: угро-фінську, тюркську, іберійсько-кавказьку, семіто-хамітську, монгольську, малайсько-полінезійську, китайську, тибетську, японську (остання сім'я складається тільки з японської мови). Що стосується української національної мови, то вона належить до індоєвропейської сім'ї мов. Індоєвропейська сім'я поділяється на групи мов (романська, германська, балтійська, кельтська, індійська, іранська, грецька, вірменська, алтайська), серед яких належне місце посідає слов'янська група, до якої входить українська мова.

Слов'янська група складається із трьох підгруп: східнослов'янської (українська, російська, білоруська мови), західнослов'янської (чеська, словацька, польська, кашубська, верхня та нижньолужицькі мови), південнослов'янської (болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська, старослов'янська (мертва тепер) мови).

За давністю писемності українська належить до старописемних мов: її писемності понад тисячу років. За призначенням українська мова – національна мова українського народу, державна мова України. Погляд на Україну збоку передбачає наявність інформації про територію, природні умови, чисельність населення, характеристику господарства, культури, освіти, науки.

У центральній частині Європи Україна займає 603,7 тисячі квадратних кілометрів. За територією й чисельністю населення Україна приблизно така, як Франція. Українці живуть також у Білорусі, Росії, Молдові, Казахстані, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Сербії, Хорватії, Канаді, США, Великобританії, країнах Латинської Америки, в Австралії та інших країнах.

Поза межами України українська мова побутує серед українців західної діаспори (понад 2 млн. осіб) та східної діаспори (6,8 млн. осіб). Східна українська діаспора чисельніша (найбільше українців східної діаспори проживає в Казахстані – понад 3 млн., Кубані – 2 млн., Поволжі, Москві – близько 1 млн., Зеленім Клину, що на Далекому Сході – 500 тис.). Переважна більшість українців проживає в Україні. Крім того, українською мовою розмовляють українці в Молдові, Казахстані, Киргизстані, в Росії (Воронезькій, Ростовській областях, Краснодарському і Ставропольському краях, Поволжі, на Алтаї, Далекому Сході), у

Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Канаді, США, Бразилії, Австралії та інших країнах.

Українська мова є національною мовою багатомільйонного українського народу. Вона належить до високорозвинених мов із давніми писемними традиціями.

3. Статус української мови та історія її державності

Найвищою формою організації суспільства, яку виробило людство в процесі свого розвитку, є нація. Одна з основних ознак нації – її мова (поряд із культурою, спільною історичною долею, територією, економічним життям). Національна мова українського народу – українська.

На сьогодні значно зросла роль української мови у суспільстві, бо вона, набувши державного статусу увійшла у всі сфери життя українського суспільства: науку, освіту, економіку, стала знаряддям спілкування широких верств населення.

Українська мова нині надзвичайно багата. Нею розмовляє понад 48 мільйонів людей, і звучить вона майже однаково, як по всій Україні, та і за її межами, де є українці. Боротьба українців за відновлення власної державності, за консолідацію як нації завжди була невіддільною з боротьбою за права рідної мови. Під поняттям «рідна мова» розуміють мову своєї нації, мову предків, яка пов'язує людину з її попереднім поколінням.

Термін «державна мова» виник у добу утворення національних держав. За загальноприйнятим визначенням, державна мова – це офіційно проголошена законодавчою владою мова сфери офіційного спілкування, мова спілкування держави з її громадянами й навпаки (мова всіх гілок державної влади законодавчої, виконавчої, судової, засобів масової інформації, освіти, культури, науки, документації і т. д.). На позначення мови, що виконує роль державної, уживають також терміни «офіційна мова», «національна мова» або просто «мова певної держави», наприклад: мова Французької Республіки – французька; офіційна мова Італії – італійська.

Загалом у зарубіжному законодавстві переважає термін «офіційна мова», в останні роки цей термін часто використовується і в Україні, тому слід чіткіше окреслити його зміст. В юридичному аспекті поняття «офіційна мова» близьке до поняття «державна мова». Відмінність між ними полягає лише в тому, що для статусу державної мови обов'язковим є його офіційне законодавче закріплення, відповідне нормативне оформлення, у той час як статус офіційної мови не передбачає обов'язкового проголошення законодавчою владою.

Слід зазначити, що в умовах білінгвізму чи багатомовності завжди виникає проблема співіснування мов різних етносів, насамперед, на офіційно-державному рівні. **У світових масштабах мовного законодавства відомі три основні підходи до розв'язання цієї проблеми.**

Перший підхід до вибору загальнодержавного засобу спілкування в умовах багатомовності ґрунтується на виборі мови найчисельнішої національності, що посідала провідну роль в історичному формуванні держави.

Наприклад, іспанська мова в Іспанії (її статус закріплено в Конституції), англійська – у США (статус якої не закріплено в Конституції).

Другий варіант вирішення проблеми передбачає визначення як державної всіх основних мов країни. Така ситуація є типовою для країн, де важко визначити якусь одну корінну національність. Наприклад, Люксембург (французька і німецька), Швейцарія (німецька, французька, італійська), Фінляндія (фінська, шведська) тощо.

Третій шлях практикується в основному в постколоніальних країнах, де співвідносяться у законодавстві країни поняття національна, або державна, та офіційна мови і поряд з місцевими мовами функціонують як офіційні мови колишніх митрополій. Наприклад, в Індії (англійська, французька).

Державний статус мови визначають історичні та мовно-культурні особливості формування етнічного складу населення будь-якого народу. Україна не є винятком, адже кількісну перевагу на всій території, крім Криму, мають українці. Тому цілком справедливо, що в Україні державною мовою має бути одна мова – українська.

Історія української мови як державної пройшла довгий шлях безперервного розвитку, в процесі якого зазнала великих змін – фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних. Переважна більшість (мовознавців світу, основується на свідченнях античних авторів, пам'ятках давніх східно- та західнослов'янських літератур, а також даних археології, схиляються до тієї думки, що на основі родоплемінних діалектів поступово склалася давньоруська літературна мова. У IX-X ст., вона була вже досить багата лексично й досконала синтаксично. Нею писалися ділові папери (наприклад, договори руських з греками), виголошувалися промови на народних вічах і князівських нарадах, складалися художні твори; нею користувалися освічені люди в щоденному спілкуванні.

Після прийняття християнства разом з культовими книгами на Русь прийшла Староболгарська (церковнослов'янська) мова, яка з самого початку зазнала впливу живої мови східних слов'ян. Тому наші предки розуміли її без особливих труднощів. Вона застосовувалася в церковних книгах, частково – у світській літературі (різних повчаннях, «словах», окремих записах літописів тощо). Історичні перекази твердять, що основу її заклав учений монах Кирило з допомогою свого молодшого брата Мефодія.

Отже, в епоху Київської Русі (IX-X ст.) літературна мова була двох типів:

1) народно-літературна (давньоруська), що склалася на основі говорів давньоруської народності;

2) книжно-слов'янська (церковнослов'янська), яка базувалася на македонському наріччі, але ввібрала в себе чимало елементів місцевих діалектів. Ці мови існували паралельно, впливали одна на одну, проте не змішувалися. Давньоруська мова фактично виконувала функцію державної мови, вона обслуговувала такі сфери: законодавство, діловодство, офіційне і приватне листування, літописання. Після розгрому монголо-татарами у 1240 р. української держави близько 100 років Україна була розчленована між різними державами (Угорщині, Польщі, Литви). Отже, не було такої держави, яка б поширювала й утверджувала українську мову на всій території України.

У перший час після поневолення України монголо-татарськими ордами мовою світської художньої літератури, а також науки, юриспруденції залишалася давньоруська писемна, але в неї дедалі більше, інтенсивніше проникають елементи живої усної мови сусідніх народів. Внаслідок цього поступові формується староукраїнська літературна мова. Вона була багата лексично, оброблена граматично, тому стала державною і в Литві, коли частина українських земель входила до її складу (литовська книжна мова тоді (знаходилася в стадії становлення).

У XIV – першій половині XVI ст. староукраїнська мова в Галичині та Західній Волині, що входили до складу Польщі посідала близький до державного статус. Староукраїнська мова використовувалася у діловодстві: українські грамоти XV-XVI ст., Литовський статут (1529, 1566, 1588 рр.), документи канцелярії Богдана Хмельницького, архівні книги різних міст України тощо. Нею написано літопис Самовидця, літописи Граб'янки і Величка, філософські й поетичні твори Григорія Сковороди. З'явилися і перші словники української мови: Лаврентія Зизанія (1596 р.), Памви Беринди (1627 р.) та ін. У Молдавському князівстві протягом XIV-XVII ст. староукраїнська – і мова була мовою державного діловодства. З XVIII-XX ст. українська мова фактично зникла з офіційного вжитку.

У кінці 1919 р. Законом Директорії УНР українська мова проголошена державною із забезпеченням прав національних меншин. Державність української мови була закріплена в Карпатській Україні в Конституції 1939 року. Ліквідація української державності у 20-х роках і 1939 р. (у Закарпатті) знову привела до обмеження її офіційної функції. І все-таки на початку XX ст., як констатує М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» (т. I), українською мовою розмовляло понад 40 млн. людей на площі близько 850 тис. кв. км. До речі, тоді ж французькою, що мала статус світової, розмовляло не набагато більше людей: 40 млн. у метрополії і 4 млн., у колоніях.

За останнє десятиріччя відбулися значні політичні, економічні зміни в українській державі, а відповідно змінився і статус української мови. **У 1989 р. прийнято Закон «Про мови в Українській РСР» визначає державний статус української мови. Закон про мови був прийнятий Верховною Радою України 28 жовтня 1989 року. Більшість статей Закону**

було введено в дію з 1 січня 1990 року, проте окремі статті набували чинності через три, п'ять, навіть сім років після прийняття документа. Найбільше значення в Законі має стаття, що надає українській мові державного статусу.

Основними передумовами прийняття Закону про мови були:

– по-перше, усвідомлення українським суспільством ролі мови в процесі національного відродження в нових суспільних умовах;

– по-друге, багаторічна політика лінгвоциду щодо української мови, наслідки якої не викоренено повністю й нині.

Термін «лінгвоцид» (у дослівному перекладі – мововбивство) – це свідомо, цілеспрямована політика нищення певної мови як головної ознаки етносу – нації чи народності. Кінцевою метою лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне знищення людей, а етноцид – ліквідація певного народу як окремої культурно-історичної спільноти.

Щодо української мови застосовували різні форми лінгвоциду, зокрема лінгвоцид через заборону мови чужою державою. **За підрахунками науковців, за всю історію української мови було прийнято понад 200 законодавчих актів, які по-різному обмежували права української мови.** Цей жорстокий мартиролог започаткував Петро І, видавши в 1720 році указ про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, правопис яких слід було узгоджувати з російським. У 1753 році указом Катерини ІІ було заборонено викладати українською в Києво-Могилянській академії, у 1808 році закрито Руський (слово «русський» використовувалося як синонім до слова «український» до середини 19 століття) інститут Львівського університету, на двох факультетах якого було викладання українською мовою.

У 1863 році з'являється сумнозвісний циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону друкування літератури українською мовою, якої «не было, нет и быть не может». Навіть у таких умовах українська інтелігенція знайшла вихід: літературу друкували за кордоном і ввозили в Україну. Але **Емський указ 1876 року поклав цьому край.**

Політику законодавчих обмежень української мови продовжив радянський уряд. Так, у 1938 році виходить постанова про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР, а всього через 20 років з'являється малопомітне положення про вивчення другої мови за бажанням батьків і учнів. Положення не відміняло постанови 1938 року, а отже, фактично робило російську мову обов'язковою для вивчення, українську ж – необов'язковою навіть для корінних українців.

Щодо української мови використовувалися й інші форми лінгвоциду:

1. Лінгвоцид через освіту. Відома стара істина: чия освіта, того й мова. Микола Костомаров ще в шістдесятих роках 19-го століття писав: «Народ повинен учитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому умов і засобів учитися своєю мовою він стане вчитися чужою й наша народність загине...» Ті, хто керував освітою в Україні за сто років до слів Костомарова й сто після них, добре це усвідомлювали.

2. Лінгвоцид через науку. Результати практично всіх наукових досліджень, що проводилися в Україні, публікували російською мовою. Українською в УРСР в 70-80-х роках виходило лише 5% науково-технічної літератури – переважно підручники для профтехосвіти та науковопопулярні видання.

3. Лінгвоцид через оголошення мови неприродною. Українську принизливо називали то «наріччям» російської, то «зіпсованою польською», то «сумішню польських і російських слів». Ці твердження намагалися навіть обґрунтувати як наукові.

4. Лінгвоцид через привілеї для панівної мови та її носіїв. Не знаючи російської, практично не можна було зробити кар'єру. У першій половині 80-х років було навіть запроваджено положення, за яким учителі російської мови одержували зарплату на 15% більшу, ніж учителі української мови, при цьому клас ділили на підгрупи.

5. Лінгвоцид через втручання у внутрішню структуру мови. З української мови робили бліду, незграбну копію російської. Юрій Шевельов згадував: «Редакція журналу «Комуніст» розсилала списки слів на дві колонки: слова, яких не вживати, слова, яких уживати». Деякі російсько-українські словники цього часу фактично є російсько-російськими, оскільки вони подають переклад російських слів на кальки російських слів. Святослав Караванський назвав ці словники «могильниками української лексики, що збиватимуть із пантелику не лише

сучасників, а й прийдешні покоління». Унаслідок такої мовної політики українська мова зводилася до примітивного газетного словника. Таких же втручань зазнала й українська термінологія.

6. Лінгвоцид через приниження престижу мови. Протягом століть українську оголошували мовою «холопською», «селянською», згодом «колхозною», одним словом, непрестижною. Цей стереотип формувався багатьма засобами і є надзвичайно стійким: комплекс меншовартості української мови не вдалося викоринити дотепер.

6. Лінгвоцид через боротьбу з друкованим словом. Забороняли видання українських книжок, часописів; в останнє десятиліття тенденцію скорочення українськомовних друкованих видань (книжок, газет, журналів) зумовлюють уже не законодавчі заборони, а економічні чинники.

Хронологія утисків української мови. Цілеспрямовані кількасотлітні заборони та обмеження української мови в Росії до 1917 р. у науці є загальновідомими, як і їх продовження – в оновлених формах та з іншими наслідками – в час перебування України в складі СРСР:

XVII ст.

1627 – наказ царя Михайла з подання Московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» Кирила Ставровецького, який роком раніше перейшов в унію («чтоб та ересь и смута в мирѣ не была»).

1688 – за наказом московського патріарха Іоакима у величезних багаттях на вулицях Москви спалили «Вінець Христов» Антонія Радивиловського, разом з ним понищили також твори видатних українських богословів — Петра Могили, Лазаря Барановича та Інокентія Гізеля.

1690 – засудження й анафема Собору РПЦ на «Кієвскія Новыя Книги» П. Могили, К. Ставровецького, С. Полоцького, Т. Софоновича, Є. Славинецького, Й. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського та інших.

1696 – ухвала Сейму Речі Посполитої про запровадження польської мови в українських урядових канцеляріях.

XVIII ст.

1720 – указ царя Московії Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення українських текстів з церковних книг.

1729 – наказ Петра II переписати з української мови на російську мову всі державні постанови і розпорядження.

1731 – вимога імператриці Анни Іванівни вилучити книги старого українського друку, а «науки запроваджувати на власній російській мові» (рос. науки вводить на собственном российском языке). У таємній інструкції правителів України князю О. Шаховському 1734 р. наказала всіляко перешкоджати українцям одружуватися з поляками та білорусами, «а побуждать их и искусным образом приводит в свойство с великоросами».

1763 – указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії.

1769 – заборона Синоду РПЦ друкувати та використовувати український буквар.

1775 – зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

1789 – розпорядження Едукаційної комісії Сейму Речі Посполитої про закриття всіх українських шкіл.

XIX ст.

1804 – за спеціальним царським указом усі україномовні школи були заборонені, що привело до цілковитої деградації українського населення.

1817 – запровадження польської мови в усіх народних школах Західної України.

1832 – реорганізація освіти у Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання.

1847 – розгром Кирило-Мефодієвського товариства й посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборона найкращих творів Шевченка, Куліша, Костомарова та інших.

1859 – міністерством віросповідань та наук Австро-Угорської імперії в Королівстві Галичини та Володимирії і Герцогстві Буковина здійснено спробу замінити українську кириличну азбуку латинською.

1862 – закриття безоплатних недільних українських шкіл для дорослих в підросійській Україні.

1863 – Валусівський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури: «ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може».

1864 – прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитись лише російською мовою.

1869 – запровадження польської мови як офіційної мови освіти й адміністрації Королівства Галичини та Володимирії.

1870 – роз'яснення міністра освіти Російської імперії Д. Толстого про те, що «кінцевою метою освіти всіх іногородців незаперечно повинно бути обрусіння».

1876 – Емський указ Олександра II про заборону друкування та ввозу з-за кордону будь-якої україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень. Вперше оприлюднено у книжці Савченко Ф., «Заборона українства», 1876 року.

1881 – заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

1884 – заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях.

1888 – указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами.

1892 – заборона перекладати книжки з російської мови українською.

1895 – заборона Головного управління в справах друку видавати українські книжки для дітей.

XX ст.

1908 – через чотири роки після визнання Російською академією наук української мови мовою(!) Сенат оголошує україномовну культурну й освітню діяльність шкідливою для імперії.

1910 – закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читання лекцій українською мовою, заборона створення будь-яких неросійських клубів.

1911 – постанова VII дворянського з'їзду у Москві про виключно російськомовну освіту й недопущення уживання інших мов у школах Російської імперії.

1914 – заборона відзначати 100-річчя Тараса Шевченка; указ Миколи II про скасування української преси.

1914, 1916 – кампанії помосковщення у Західній Україні; заборона українського слова, освіти, церкви.

1919 – більшість білогвардійських газет на півдні Росії «заборонило існування[ти]» України.

1922 – проголошення частиною керівництва ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У «теорії» боротьби в Україні двох культур — міської (московитської) та селянської (української), в якій перемогти повинна перша.

1924 – закон Польської республіки «Lex Grabski» про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, освіті на підвладних поляках українських землях.

1924 – закон Королівства Румунія про зобов'язання всіх «румунів», котрі «загубили материнську мову», надавати освіту дітям лише в румунських школах.

1925 – остаточне закриття українського «таємного» університету у Львові

1926 – лист Сталіна «Товаришу Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» з санкцією на боротьбу проти «національного ухилу», початок переслідування діячів «українізації».

1933 – телеграма Сталіна про припинення «українізації».

1933 – скасування в Королівстві Румунія міністерського розпорядження від 31 грудня 1929 р., котрим дозволялися кілька годин української мови на тиждень у школах з більшістю учнів-українців.

1934 – спеціальне розпорядження міністерства виховання Королівства Румунія про звільнення з роботи «за вороже ставлення до держави і румунського народу» всіх українських вчителів, які вимагали повернення до школи української мови.

1938 – постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік й областей», відповідна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У.

1947 – операція «Вісла»; розселення частини українців з етнічних українських земель «урозсип» між поляками у Західній Польщі для прискорення їхнього ополячення.

1958 – закріплення у ст. 20 Основ Законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту положення про вільний вибір мови навчання; вивчення усіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів.

1960—1980 – масове закриття українських шкіл у Польській Народній Республіці та Соціалістичній Республіці Румунія.

1970 – наказ про написання дисертацій виключно російською мовою.

1972 – заборона партійними органами відзначати ювілей музею І. Котляревського в Полтаві.

1973 – заборона відзначати ювілей твору І. Котляревського «Енеїда».

1974 – постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», де вперше проголошується створення « нової історичної спільноти — радянського народу », офіційний курс на денаціоналізацію.

1978 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладення російської мови в союзних республіках» («Брежнєвський циркуляр»).

1983 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» («Андроповський указ»), яким зокрема введено виплату 16 % надбавки до платні вчителям російської мови й літератури; директива колегії Міносвіти УРСР «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення помосковщення.

1984 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи».

1984 – початок в УРСР виплат підвищеної на 15 % зарплатні вчителям російської мови порівняно з вчителями мови української.

1984 – наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову.

1989 – постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної».

1990 – прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР, де російській мові надавався статус офіційної.

Правовий статус української мови в Україні сьогодні визначає Конституція України, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

У статті 10 Конституції записано: «Державною мовою в Україні є українська мова». Стаття 24 закріплює недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками; 92 стаття гласить, що порядок застосування мов визначається виключно

законами України; 103 стаття містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України, а 148 – професійними суддями.

Сукупність екстралінгвістичних (політичних, економічних, культурних) та лінгвальних чинників української мови визначає її світовий статус, який юридично закріплено завдяки її визнанню, як робочої мови ООН.